

نفس و روح

در فلسفه اسلامی و آیات و روایات

حسن معلمی

تألیف: حسن معلمی

■ عنوان تحقیق: نفس و روح در فلسفه اسلامی و آیات و روایات

■ پژوهشکننده: حکمت و دین پژوهی

■ گروه علمی: فلسفه

■ محقق: حسن معلمی

■ ارزیابان علمی: عبدالحسین خسروپناه و عسکری سلیمانی امیری

■ موضوع اصلی: فلسفه اسلامی

■ موضوع فرعی: علم النفس

سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

فلسفه اسلامی

در فلسفه اسلامی و آیات و روایات

حسن معلمی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۳۸۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری تبریزی

چاپ و صحافی: هنگام

سرشناسه: معلمی، حسن، ۱۳۳۸-

عنوان و نام پدیدآور: نفس و روح/ حسن معلمی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۵۳۱ص.

شابک: ۳-۳۲۷-۱۰۸-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه.

یادداشت: نمایه.

موضوع: نفس -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.

موضوع: نفس. موضوع: فلسفه اسلامی. موضوع: روح.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۷/۵/۲۱۶ BP

رده‌بندی دیوبی: ۲۹۷/۴۲

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۵۸۸۲۱

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۱۱	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۵	الف) اهمیت تحقیق
۱۶	ب) مسئله تحقیق
۱۷	ج) موضوع تحقیق
۱۷	د) روش تحقیق
۱۸	ه) هدف تحقیق
۱۹	و) ضرورت تحقیق
۱۹	ز) پیشینه تحقیق
۲۰	ح) نوآوری ها
۲۰	ط) نقد
۲۰	ج) ساختار تحقیق
۲۳	فصل اول: حقیقت نفس در فلسفه اسلامی و آیات و روایات
۲۵	مبحث اول: حقیقت نفس در فلسفه اسلامی
۲۶	گفتار اول: تعریف نفس
۳۶	گفتار دوم: حقیقت نفس
۴۳	گفتار سوم: غیریت نفس و بدن
۴۹	گفتار چهارم: ادله غیریت نفس با بدن
۵۰	الف) دلیل اول

..... ۵۱	(ب) دلیل دوم
..... ۵۱	(ج) دلیل سوم
..... ۵۳	گفتار پنجم: جوهریت نفس
..... ۵۶	گفتار ششم: دلایل جوهریت نفس
..... ۵۹	مبحث دوم: حقیقت نفس و روح در آیات و روایات
..... ۶۰	گفتار اول: آیات شریفه مربوط به روح
..... ۶۲	گفتار دوم: آیات شریفه مربوط به نفس
..... ۶۴	گفتار سوم: آیات مربوط به انسان و حقیقت او
..... ۶۸	گفتار چهارم: روایات مربوط به روح و نفس
..... ۷۸	گفتار پنجم: حقیقت روح در قرآن کریم
..... ۹۱	گفتار ششم: نفس در قرآن کریم
..... ۹۳	گفتار هفتم: حقیقت روح و نفس در روایات
..... ۹۴	(الف) روایات حاکم بر تعداد روح و نفس و بدن
..... ۹۸	(ب) روایات دال بر محدودیت روح در انسان
..... ۱۰۰	(ج) روایات وارده ذیل آیه شریفه «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي»
..... ۱۰۲	(د) روایاتی در تفسیر آیه شریفه «لَا تَحِثُّ مِنْهُ مِنْ رُوحِي»
..... ۱۰۴	(ه) روایات وارده ذیل آیه شریفه «رُوحًا مِنْ أَمْرِ رَبِّي»
..... ۱۰۵	(و) روایاتی در خصوص تقدم خلقت «روح» بر بدن
..... ۱۰۹	مبحث سوم: نفس و روح در آثار اندیشمندان مسلمان (در تفسیر آیات و روایات)
..... ۱۲۵	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
..... ۱۲۹	پی‌نوشت‌ها
فصل دوم: تجرد، حرکت و تکامل و اقسام و قوا و درجات نفس در	
..... ۱۵۷	فلسفه و آیات و روایات
..... ۱۵۹	مبحث اول: تجرد نفس
..... ۱۵۹	گفتار اول: تجرد نفس در فلسفه
..... ۱۶۱	(الف) اهمیت و آثار و محدوده بحث
..... ۱۶۲	(ب) برهان‌های تجرد نفس
..... ۱۶۳	۱. برهان از طریق ادراک معقولات

۱۶۳.....	۲. برهان از طریق ادراک اضداد.....
۱۶۴.....	۳. برهان از طریق انقسام‌ناپذیری نفس.....
۱۶۵.....	۴. برهان از طریق مقایسه صور ادراکی.....
۱۶۶.....	۵. برهان از طریق استحاله انطباق کبیر در صغیر.....
۱۶۷.....	۶. برهان از طریق حافظه.....
۱۶۹.....	گفتار دهم: تجرد نفس و روح در آیات روایات.....
۱۶۹.....	الف) آیاتی در خصوص تجرد نفس.....
۱۷۹.....	ب) تجرد نفس در روایات.....
۱۸۱.....	مبحث دوم: حرکت نفس و روح.....
۱۸۱.....	گفتار اول: حرکت نفس و روح در فلسفه.....
۱۸۲.....	الف) حرکت نفس در فلسفه مشاء و اشراق.....
۱۸۷.....	ب) حرکت نفس در حکمت متعالیه.....
۲۰۸.....	۱. دلایل ملاصدرا بر حرکت جوهری نفس.....
۲۰۹.....	۲. حرکت نفس از منظر علامه طباطبائی.....
۲۱۲.....	نقد و بررسی کلام مرحوم علامه.....
۲۱۷.....	مبحث سوم: تکامل نفس در فلسفه.....
۲۱۷.....	گفتار اول: تکامل نفس در فلسفه.....
۲۱۷.....	الف) تکامل نفس در فلسفه مشاء.....
۲۲۰.....	ب) تکامل نفس در فلسفه اشراق.....
۲۲۵.....	ج) تکامل نفس در حکمت متعالیه.....
۲۲۵.....	گفتار دوم: حرکت و تکامل نفس در آیات و روایات.....
۲۳۰.....	الف) حرکت و تکامل نفس در آیات.....
۲۳۷.....	ب) حرکت و تکامل نفس و روح در روایات.....
۲۴۵.....	مبحث چهارم: اقسام، قوا و درجات نفس.....
۲۴۵.....	گفتار اول: اقسام، قوا و درجات نفس در فلسفه.....
۲۴۸.....	الف) قوای نفس انسان.....
۲۴۸.....	۱. قوای نفس نباتی.....
۲۵۰.....	۲. قوای نفس حیوانی.....

۲۵۲	۳. قوای نفس انسانی
۲۵۴	(ب) دلایل مشائین بر تعدد نفس و قوا
۲۵۴	۱. اختلاف مفاهیم
۲۵۵	۲. اختلاف افعال به شدت و ضعف
۲۵۶	۳. اختلاف افعال در صدق مفهوم وجود و عدم
۲۵۷	۴. اختلاف افعال به سرعت و بطی
۲۵۷	۵. اختلاف نوعی آثار و قاعده الواحد
۲۵۹	۱-۵. دلیل اول ملاصدرا بر تعدد قوا (از طریق انفکاک قوا)
۲۵۹	۲-۵. دلیل دوم ملاصدرا بر تعدد قوا (از راه تضاد و تقابل افراد)
۲۶۰	۳-۵. دلیل سوم ملاصدرا بر وحدت قوای نفس (النفس فی وحدتها کل القوی)
۲۶۱	گفتار دوم: اقسام و درجات نفس در آیات و روایات
۲۶۱	(الف) اقسام، قوه در درجات نفس در آیات
۲۶۳	(ب) اقسام، و درجات نفس در روایات
۲۶۶	گفتار سوم: نفس و اخلاق
۲۶۹	پی‌نوشت‌ها
۲۷۹	فصل سوم: حدوث نفس در فلسفه، ادب و روایات
۲۸۱	مقدمه
۲۸۳	مبحث اول: حدوث و قدم نفس در فلسفه
۲۸۴	گفتار اول: حدوث و قدم نفس در فلسفه ابن‌سینا
۲۸۶	گفتار دوم: حدوث و قدم نفس از منظر شیخ اشراق
۲۹۳	گفتار سوم: حدوث و قدم نفس از منظر ملاصدرا
۲۹۵	(الف) دیدگاه ملاصدرا درباره کیفیت تعلق نفس به بدن و نحوه حدوث نفس
۲۹۷	(ب) اقوال درباره حدوث یا قدم نفس و ادله
۲۹۸	۱. دلیل اول
۳۰۰	۲. دلیل دوم
۳۰۲	۳. دلیل سوم
۳۰۳	۴. ادله قائلین به حدوث نفس
	مشکلات موجود در نظریه مشهور حکما از منظر ملاصدرا (روحانیه الحدود)

بودن نفس).....	۳۰۵
۶ نقل و نقد دلایل شیخ اشراق.....	۳۱۲
مبحث دوم: حدوث و قدم نفس در آیات و روایات.....	۳۲۷
گفتار اول: حدوث و قدم نفس در آیات قرآن کریم.....	۳۲۷
گفتار دوم: حدوث و قدم نفس در روایات.....	۳۳۱
۴۴ تارسم: دیدگاه اندیشمندان مسلمان درباره حدوث و قدم نفس.....	۳۳۳
جمع بندی و نتیجه گیری.....	۳۳۹
پی نوشت ها.....	۳۴۱
فصل چهارم: نفس، معاد در فلسفه و آیات و روایات.....	۳۶۱
مقدمه.....	۳۶۳
مبحث اول: خلود و تناسخ در فلسفه اسلامی.....	۳۶۵
گفتار اول: خلود در فلسفه اسلامی.....	۳۶۵
الف) خلود در فلسفه افلاطون.....	۳۶۵
۱. دلیل اول.....	۳۶۵
نقد و بررسی دلیل اول.....	۳۶۷
۲. دلیل دوم.....	۳۶۷
۳. دلیل سوم.....	۳۶۹
۴. دلیل چهارم.....	۳۷۰
۵. دلیل پنجم.....	۳۷۱
ب) خلود در فلسفه مشاء.....	۳۷۲
۱. فارابی.....	۳۷۲
۲. ابن سینا.....	۳۷۲
ج) خلود در فلسفه اشراق.....	۳۷۵
د) خلود در حکمت متعالیه.....	۳۷۸
دلیل اول.....	۳۷۹
دلیل دوم.....	۳۸۱
شکل برهان.....	۳۸۳
گفتار دوم: تناسخ یا معاد در فلسفه اسلامی.....	۳۹۹

۴۰۲	الف) تناسخ در فلسفه مشاء
۴۰۶	ب) تناسخ در فلسفه اشراق
۴۱۳	ج) تناسخ در حکمت متعالیه
۴۱۴	دلیل‌های استحاله و ابطال تناسخ در حکمت متعالیه
۴۱۴	دلیل اول
۴۱۷	دلیل دوم (بر اساس مبانی قوم)
۴۲۵	نفس دائم در حال تکامل
۴۳۲	گفتار سوم: سعادت و شقاوت در فلسفه
۴۳۲	الف) سعادت و شقاوت در فلسفه مشاء
۴۳۲	۱. ارایه
۴۳۴	۲. این سعادت
۴۳۷	ب) سعادت و شقاوت در فلسفه اشراق
۴۴۰	ج) سعادت و شقاوت در حکمت متعالیه
۴۶۵	مبحث دوم: خلود، تناسخ، معاد، سعادت و شقاوت در آیات و روایات
۴۶۵	گفتار اول: خلود نفس در آیت
۴۷۱	گفتار دوم: تناسخ یا معاد در آیات و روایات
۴۷۲	گفتار سوم: سعادت و شقاوت نفس در آیت
۴۷۷	پی‌نوشت‌ها
۵۰۹	کتابنامه
۵۱۷	نمایه
۵۲۳	نمایه موضوعی

پیشگفتار

در پرتو پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی به‌ویژه تعالیم و احکام اسلامی، به عنوان فکر و فرهنگ مترقی و نجات‌بخش آدمی، در ساحت حیات انسان معاصر ظاهر شد. تجدید حیات تعالیم و حیاتی و ارزش‌های اسلامی از سویی سبب بیداری و خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح امت‌ستیزی در آنان شد و از دیگر سو باعث نمایان‌تر شدن سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب‌های بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها گشت.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظری و کاربردی، نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث فکری، به فراخور شرایط کنونی، درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگی ملی و باورداشت‌های رایج دینی به منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری افشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی-پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی معخص و کارآمدی را فرض می‌نمود.

بر این اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به عنوان یک نهاد

علمی-فکری حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و با تلاش فراوان آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیر دولتی و غیر انتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی و همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، که مشتمل بر شش گروه علمی با عنوان‌های «فلسفه»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «منطق فقهی» است، در جهت تحقق هدف‌های زیر فعالیت می‌کند:

۱. بازپژوهی و بازبراندازی حکمت و کلام و معارف اسلامی؛
 ۲. تبیین و ساماندهی مناسب بحث زیرساختی اندیشه دینی؛
 ۳. ایجاد بستر مناسب برای تعمق و بیایی و بالندگی اندیشه دینی؛
 ۴. پاسخ به شبهات القایی در قلمرو فقه و کلام اسلامی؛
 ۵. نقد مکتب‌ها و دیدگاه‌های معارض در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.
- در راستای تحقق اهداف فوق، هر یک از گروه‌ها پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه پیش‌طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود یا محققان عربی و دین‌پژوهی، واگذار نموده و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و نشر می‌رسانند.
- مباحث مربوط به نفس و روح انسان، به یک معنا اساسی‌ترین و محوری‌ترین بحث علمی و معرفتی برای انسان است؛ چراکه در مقام معرفت و شناخت، شناخت نفس و روح و وجود حقیقی انسان مقدمه «معرفه‌الله» است و حتی گاهی شناخت نفس، غایت و نهایت همه معارف قلمداد شده است؛ از این رو تحقیق در خصوص نفس و روح آدمی، اهمیت بسزایی دارد. درباره

نفس در فلسفه اسلامی آثاری نگاشته شده است؛ همچنین جایگاه و کارکرد نفس بر اساس آیات و روایات معصومین نیز تفسیرهای ارزشمندی شده است، ولی کار مقایسه‌ای به صورت منسجم وجود ندارد. بر این اساس نگارش چنین اثری ضرورت دارد.

تحقیق حاضر ابتدا در خصوص نفس از منظر فلاسفه مسلمان سخن می‌گوید و سپس با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و روایات ائمه معصومین (علیهم‌السلام)، موارد ضعف و نقص را اصلاح می‌کند. در این کار ابتدا مباحث نفس همچون حقیقت نفس، تبرد نفس در نظر اندیشمندان مسلمان و حتی در مواردی فلاسفه قبل از ایشان همچون «الاطون» و آرای ارسطو و افلوطین مطرح می‌شود و مورد نقد، بررسی، تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و سپس در هر بحث، آیات و روایات مربوطه، طرح و جمع‌بندی می‌شود (بدون توجه به آنچه در فلسفه حاصل آمده است) و سپس به مقایسه استاوردهای عقلی و نقلی پرداخته می‌شود. در این مسیر، قصد تحمیل فلسفه بر قرآن و روایات و نیز دست‌کشیدن از عقل قطعی نیست، بلکه استمداد از حجت درون و حجت بیرون و فهم قرآن و سنت با عقل سلیم، هدف نهایی نگارش است.

پژوهش حاضر بر اساس فرایند پژوهشی روح‌پناه و در راستای هدف‌های پژوهشکده و به قلم محقق ارجمند جناب حجت الاسلام والمسلمین حسن معلمی در گروه فلسفه، تألیف و به زیور طبع آراسته شد. ایشان علاوه بر تحصیل فقه و اصول، دروس فلسفه و عرفان را در مراکز استنادی همچون حضرات آیات جوادی آملی، حسن‌زاده آملی و مصباح یزدی تلمذ نموده‌اند. استاد معلمی بیش از سه دهه سابقه تدریس در حوزه و دانشگاه دارند و ده‌ها کتاب و مقاله نیز نگاشته‌اند. از جمله آثار ایشان عبارت‌اند از: نگاهی به معرفت‌شناسی در فلسفه اسلامی، پیشینه و پیرنگ معرفت‌شناسی اسلامی، حکمت جاودانه، مبانی اخلاق در فلسفه غرب و فلسفه اسلامی و حکمت متعالیه. هم‌اکنون ایشان، استاد حوزه علمیه قم و دانشیار گروه فلسفه دانشگاه باقرالعلوم (ع) است.

در پایان از همه اعضای شورای علمی گروه فلسفه، ارزیابان جنابان حجج اسلام عبدالحسین خسروپناه و عسکری سلیمانی امیری، به‌ویژه مؤلف گرامی که با سعه صدر در تولید و بالندگی اثر تلاش کردند و سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که مسئولیت آماده‌سازی، انتشار و توزیع آن را بر عهده دارد، قدردانی نموده و از استادان و صاحب‌نظران درخواست می‌شود با ارسال نظرها و پیشنهادهای سازنده خویش ما را یاری کنند.

گروه فلسفه

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی

■ مقدمه ■

الف) اهمیت حق

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِلَهُ لَمَنَّةٌ * رَجْعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَُرْضِيَةً قَادِخِلِي فِي عِبَادِي *
وَادْخِلِي جَنَّتِي.

وَلَقَدْخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي.^۱

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ.

النَّفْسُ جَوْهَرَةٌ ثَمِينَةٌ.....

أَفْضَلُ الْمَعْرِفَةِ مَعْرِفَةُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ.

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ أَنْهَى إِلَى غَايَةِ كُلِّ مَعْرِفَةٍ عَلِيًّا.

لَا تَجْهَلْ نَفْسَكَ فَإِنَّ الْجَاهِلَ مَعْرِفَةَ نَفْسِهِ جَافِلٌ بِكُلِّ شَيْءٍ.

مباحث مربوط به نفس و روح انسان که گاهی تحت عنوان «عرفه النفس» و گاهی با عنوان «خودشناسی» مطرح می‌گردد، به یک معنا اساسی ترین و محوری ترین بحث علمی و معرفتی برای انسان است؛ یعنی گرچه در تمام هستی خداوند متعال محور و همه عالم پرتو نور او است: «اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ»^۲ و اصل و اساس و ریشه هستی اوست و در عالم ثبوت و واقع، محور خدای متعال است، ولی در عالم اثبات و مقام معرفت و شناخت، شناخت نفس و روح و وجود حقیقی انسان مقدمه «معرفه الله» است: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ

۱. فجر: ۲۷-۲۸.

۲. حجره: ۲۹.

۳. نور: ۳۵.

عَرَفَ رُبَّهُ» و بالاترین معرفت است: «افضل المعرفة معرفة الانسان نفسه» و حتی شناخت نفس غایت و نهایت همه معارف قلمداد شده است: «من عرف نفسه فقد انتهى إلى غاية كل معرفة و علم» و جاهل به نفس، جاهل به همه چیز است: «لا تجهل نفسك فإن الجاهل معرفة نفسه جاهل بكل شيء».

البته بین معرفت نفس و شناخت علمی و فلسفی نفس به یک معنا می‌توان تفاوت قائل شد؛ بدین معنا که معرفت نفس یک علم حضوری و شهودی و شخصی است و اگر حقیقت نفس آن‌گونه که هست - یعنی مظهر تجلی اسما و صفات حق از یک طرف و عین تعلق و ربط به حضرت حق از طرف دیگر - به علم حضوری و شهودی معلوم شود، در همان مرتبه و حتی قبل از آن خداوند سبحان شاهده می‌گردد و این علم غیر از معرفت و علم حصولی نسبت به نفس است که از راه آثار و خواص و صفات و اعراض صورت می‌گیرد.

علمی که بیشتر از آثار را در شناخت حق دارد، علم حضوری است نه علم حصولی؛ ولی شناخت فلسفی و علمی نفس نیز استعداد و قابلیت مقدمه‌بودن برای شناخت حق را اسما و صفات حق را دارد؛ یعنی برای انسان مستعد و ساعی برای رسیدن به حق و حقیقت و بالاترین حقیقت‌ها که حضرت حق است، مؤثر و مفید و یکی از این معرفت‌های حصولی است.

ب) مسئله تحقیق

نوشتار حاضر با عنوان «نفس و روح در فلسفه اسلامی و آیات و روایات» قصد دارد ابتدا دربارهٔ نفس، دستاورد فلاسفه مسلمان را بازنگری دهد و سپس با بضاعت اندک به محضر قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام رفته و علم ناقص بشری خود را با آن انوار الهی کمال و استحکام بخشد و موارد ضعف و نقص و کمبود خود را جبران کند. در این راه فقط و فقط عنایت حق و توجهات ولی عصر «ارواحنا لثراب مقدمه فدا» راهگشاست؛ زیرا توفیق نگارش نیز از جانب خداوند متعال است.

در این کار ابتدا مباحث نفس همچون حقیقت نفس، تجرد نفس در نظر

اندیشمندان مسلمان و حتی در مواردی فلاسفه قبل از آن همچون افلاطون و ارسطو و افلوطین مطرح می‌گردد و مورد نقد، بررسی، تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد، سپس در هر بحث، آیات و روایات مربوطه مطرح و جمع‌بندی می‌شود. بدون توجه به آنچه در فلسفه حاصل آمده است - و سپس به مقایسه دستاوردهای عقلی و نقلی پرداخته می‌شود و در این مسیر قصد تحمیل فلسفه بر قرآن و روایات و نیز دست‌کشیدن از عقل قطعی نیست، بلکه استمداد از حجت درویش و حجت بیرون و فهم قرآن و سنت با عقل سلیم، هدف نهایی نوشتار است.

ج) موضوع تحقیق

نفس و روح موضوع تحقیق است. این تحقیق - چنان‌که گذشت - با دو نگاه به موضوع خود می‌گردد؛ نگاه و منظر فلسفه اسلامی و فیلسوفان مسلمان و از منظر آیات و روایات و همین‌که در نگاه بر موضوع واحد، غنا و استحکام تحقیق را مضاعف می‌کند.

گرچه موضوع تحقیق «نفس» است، ولی - چنان‌که در مباحث آینده روشن خواهد شد - در آیات و روایات لفظ «روح» و «نفس» هر دو به کار رفته است و حتی ظهور در تعدد آنها نیز دارد و وحدت و بعد روح و نفس یکی از مباحث مهم این نوشتار خواهد بود.

مسائل تحقیق - چنان‌که گذشت - عبارتند از تجرد، حرکت، سلب و قدم، قوا و درجات، خلود، تناسخ، سعادت نفس و... از دیدگاه آیات و روایات و فلسفه اسلامی.

د) روش تحقیق

از آنجایی‌که تحقیق حاضر از نگاه آیات و روایات و فلسفه اسلامی است، روش آن عقلی و نقلی است؛ یعنی در بررسی آیات و روایات روش نقلی و در نگاه فلسفی عقلی است.

روشن است در نگاه نقلی، جنبه‌های تحلیلی و عقلی نیز دخالت دارد و

قواعد فهم دین - آیات و روایات - به کار گرفته می‌شود و شیوه نقلی و عقلی و عقلایی به همراه خواهند بود و قواعد از این جهت که ابزار کشف مراد جدی دین هستند، در مقابل یا در عرض آن نخواهند بود، هرچند ممکن است در جمع بین آیات و روایات و دستاوردهای عقلی به دلیل قطعیت یک مدعای عقلی و ظنی بودن مدلول بعضی از آیات یا مدلول یا سند بعضی از روایات، دلیل عقلی موجب دست کشیدن از یک ظهور یا کنار گذاشتن یک روایت شود؛ ولی آنچه مسلم است، تقدم مسلمات و ضروریات دین بر دستاوردهای عقلی در غریب‌نهیات است. گفتنی است در دین مبین اسلام، امور مخالف بدیهی و قرب به بدیهی وجود ندارد.

روشن است که نباید از این نکته غفلت کرد که چه بسا درباره یک مسئله بین آیات یا آیات و روایات یا روایات، تعارضی ظاهری وجود داشته باشد و ابتدا باید بین مدلول آنها جمع کرد یا در صورت ترجیح بعضی را مقدم کرد و به یک عقیده نائل شد. سپس آنها را با دستاوردهای فلسفی مقایسه نمود و چه بسا یک مطلب عقلی و فلسفی قرینه و شاهدهی بر مدلول خاصی یا مرجح آیه و روایتی گردد.

از این رو به صرف مخالفت یک مدعی فلسفی با ظهور بعضی از آیات و روایات نمی‌توان آن را کنار گذاشت، بلکه باید اولاً، آن را با همه آیات و روایات در این زمینه سنجید. ثانیاً، در مقدمات دلیل فلسفی دقت دوباره یا چند باره نمود تا احتمال مغالطه منتفی گردد. ثالثاً، بین خود آیات و روایات نیز به مدلول و مدعای واحدی دست یافت.

نکته دیگر اینکه در هر باب، ابتدا روایات و آیات با ترجمه بیان می‌شود تا خواننده با مجموعه آیات و خانواده روایات باب آشنا شود تا در بررسی تک تک روایات انسجام مطالب حفظ شود و نیز عبارت عربی بزرگان فلسفه نیز در پایان هر فصل برای استفاده مخاطب ارائه شده است.

ه) هدف تحقیق

هدف تحقیق دسترسی به پاره‌ای از حقایق درباره نفس است از طریق عقل

و نقل جهت مقدمه بودن برای سعادت دنیا و آخرت؛ زیرا قطعاً یکی از مقدمات دسترسی به سعادت واقعی معرفت است و یکی از انواع معرفت لازم، معرفت نفس و روح آدمی است و متون دینی نیز بر این حقیقت تأکید فراوانی دارند: «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ».

و) ضرورت تحقیق

توجه به مباحث گذشته، ضرورت این تحقیق امری روشن است؛ ولی اختلاف فلاسفه ریشه‌ای از مباحث نفس، اختلاف آیات و روایت در مواردی از آن و اختلاف بعضی از دستاوردهای فلسفی با پاره‌ای از آیات و روایات و ضرورت رسیدن به مباحث روشن و گویا در این باب، ضرورت تحقیق را دو چندان می‌کند.

گرچه کسی مدعی توان کشف همه حقایق در این باره نیست، ولی شاید بتوان گفت بین توان کشف و حقیقت حاصله بسیار زیادی است و همین امر خود ضرورت نیاز انسان به حجت خداست نه دارای ولایت باطنی و مرجعیت دینی علاوه بر رهبری سیاسی است و اصولاً ضرورت نیاز به دین و مفسر حقیقی آن را کاملاً روشن می‌سازد.

ز) پیشینه تحقیق

مباحث مربوط به نفس در فلسفه و به صورت عقلی از شش قرن قبل از میلاد به طور مدون و همراه با ادیان و مذاهب از هبوط حضرت آدم در عدن تا تعلیمات دینی وجود داشته است. در قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام نیز مطالب در این باره فراوان است و نیز جمع بین آیات و روایات در کلمات فلاسفه و مفسران قابل دستیابی است.

برای نمونه، ملاصدرا در اسفار به جمع بین مدعیات فلسفی و آیات و روایات همت گماشته و مرحوم علامه طباطبایی در المیزان در این جهت سهمی وافر داشته است.